

TARY ORSOLYA

Életeim: Szabó Dezső önéletírása

„Mi vagyok én? Mi vagyok én, mikor minden vagyok és semmimsem vagyok? Vagyok új kor teremtésére mozduló titán és szelíd, mindennapi munkába, csendes családi életbe nosztalgizáló polgár. Vagyok halálos elszántság s mindennapi kényelmet átmentő gyávaság. Vagyok végtelen szájalom és közömbösség álarcát hordó önzés. Vagyok mások életébe építeni vágyó jószág és mindennap elfutok a jószág parancsaitól. Vagyok ötsebü magyar, kinek stigmáin kivérzik a tragikus faj minden szenvedése, és olyan idegennek érzem magam a saját fajtámmal szemben. Vagyok történelemben nyúló megmásíthatatlan akarat és futó órák apró örömeit vadászgató tétlenje. Mi vagyok én? Hős vagy bohóc, szent vagy sarlatán?”¹

Szabó Dezső ellentmondásokban és viszontagságokban gazdag élete biográfiaként is izgalmas olvasmány. Különösen akkor, ha két olyan ellentétes mű születik belőle, mint Nagy Péteré és Gombos Gyuláé. Ezt csak fokozhatja, ha maga a szerző beszéli el és magyarázza életét. Az önéletírás műfaját ugyan rengeteg kritikai megjegyzéssel lehet illetni – egyoldalú, mentegetőzik, elhallgat, elferdít, mitizál –, de egyike a legszubbjektívabb és legintimebb műfajoknak, és mégiscsak arról szól, akire kíváncsiak vagyunk. Az önéletírás egyfajta koncentrált személyiség, ismerkedés az Emberrel.

Szabót már a húszas évek közepén foglalkoztatja az önéletrajz gondolata, de írását és közlését csak a harmincas évek közepén kezdi meg, és egészen haláláig, 1945-ig folytatja. Sajnálattunkra a 18 részesre tervezett² nagyszabású munkának csak a harmadát sikerült megvalósítania, ám így is több mint 1400 oldalra rúg (a Püski Kiadó szedésében 908 oldal). A mű 1914 elején szakad meg, tehát még a világháború kitörése előtt, s így a legérdekesebb események a meg nem írt jövő tartományába kerültek (köztük a forradalmak üdvözlése, majd megtagadása, a Lukács-behívó előli menekvés, a közéleti Szabó Dezső-jelenség megszületése, az ünnepeltség és kitaszítotttság, vagy akár Szálasi kidobatása). Felmerül a kérdés, vajon a gyermekkor és a felelőtlenebb fiatalkor elnyújtása nem annak következménye-e, hogy nehezen tudott belekezdeni abba a bonyodalomba, ami *Az elsodort falu-*

val elindult? Ki ne vágya vissza a szeretettségbe az örökös magányosságéretből? A kibontakozó kollektívizmus és a II. világháború éveiben mi más nyújthatna megnyugvást, ha nem az idill újraélése, a béke látszata, az életpotenciálok bősége (a „még bármi lehetek” érzése)?

Amint említettem, az elbeszélés 1914-ben megszakad, ugyanis Szabó Dezső Budapest ostroma idején meghal. Lakását rövid időn belül szolgálati lakásnak adják ki. A nagy értékű kéziratot Hőgye Mihály mentegeti hónapokon keresztül, majd az életművet első monográfiaként feldolgozó Nagy Péter (miután félreállította Budai Balogh Sándort) önkényesen cenzúrázta. Helyenként bele is írt az 1965-os kiadás szövegébe.³ Mindez nem meglepő annak tudatában, hogy a biográfus szerint Szabó Dezső „egész irracionális musának és szenvedélyes antidemokratizmusának torz, de logikus következménye volt a vérvalóság és a gázkamra, a hungarista gyeplő és a Számonkérő Szék, a munkaszolgálat és az elhurcolt leventék”.⁴ Meg kell hagyni, Nagy Péter elismeri az *Életeimet*: a szerző legsikerültebb műveként értékeli, de mindent arra a gondolatra fűzi fel, hogy Szabó ebben a regényben már megtagadja önnön múltját, mert belátta, hogy a nemzet pusztulásává vált, amit hirdetett.⁵

Sem megtagadás, sem elhatárolódás, de még kívülállás sem érezhető, sokkal inkább valami szorongásból fakadó mesélés-kényszer vegyül a túllépés hitegetésével. Ez az önéletírás, az életmű egészét tekintve, mindenképp hiánypótló jelentőségű. A hangos, messianisztikus, közéleti Szabó Dezső előttjének és utánjának vagyunk egyszerre szemtanúi általa. A gyermek (fiatal) és az agg Szabó Dezső változatos nézőpontjából, múlt és jelen kölcsönhatásából ismerjük meg egy embernek a lelkét, jobban mondva lelkeit. Életrajzának műve azért is kiemelkedő, mert mondhatni nincs benne célelvőség: míg regényei nagy társadalomrajzok és leleplezések, (hősies) magatartásminta-felmutatások, addig önéletírásában ez már csak mellékág, egy vonulat a sok közül. Művészet és politika, halál-tematika és humor, lélekanalízis és esszéizálás, egyéni és nemzeti identitáskeresés mind-mind áthatja ezt a nagyszabású önéletírást. Az *Életeim* témákban, műfajokban és stílusokban is sokrétű műalkotás. Híven szerzőjéhez, nehezen beskatulyázható: nyelv-

1 SZABÓ Dezső, *Életeim: Születéseim, halálaim, feltámadásaim*, Bp., Püski, 1996, II, 840.

2 *A Szabó Dezső-életrajz története = Uo.*, 911.

3 Szöcs Zoltán, *Szabó Dezső-enciklopédia*, Bp., Kairosz, 2011, 69.

4 NAGY Péter, *Szabó Dezső*, Bp., Akadémiai, 1979, 580.

5 *Uo.*, 578.

használata nagyobb részt expresszionista, küldetés-tudata és zsenikultusza romantikus, képeiben és haláltudatában sokszor szecessziós, analízáló jellege realista. Az alábbiakban ezt a gazdagságot igyekszem felvázolni.

Vissza a kezdethez

Szabó Dezső híven az önéletírás hagyományához kiemelkedő szerepet tulajdonít a gyermekkorának. Műve alapján világossá válik előttünk, hogy elsősorban a család az, amely erősen meghatározza jellemét, formálja akaratait: édesapja, a volt forradalmár iszákos zsarnokként keseríti családjá életét; édesanyja a megtestesült gondviselés, egy irodalomba menekülő tragikus sors; testvérei vagy kényszerpályára léptetett, vagy önmagukat elpazarolt, vagy gyenge, ideges természetű emberek. A kolozsvári, református, művelt, ellenzéki család – melynek férfitagjai valahogy mind kisiklott, elaprózódott, alkoholizmusba és magatehetetlen passzivitásba sülyedtek – Szabó Dezsőt arra sarkallta, hogy kiszakítsa magát belőle. Mindez azonban nem érlelődött volna meg benne, hogyha édesanyja, a „család ezerszemű gondviselése”⁶ nem táplálja tizedik gyermekébe a kiválasztottság érzését: „Ó, fiacskám, légy jó. Ne felejtse el szegény anyád jóslatát: te vagy az elrendeltetett gyermek, aki megtöri ama kígyónak fejét. Te meg fogod törni családjunk végzetét. Te tisztán maradsz a rossz szenvedélyektől, te jó leszel. És sokat fogsz tanulni, és szeretni fogod azokat, akik szegények, akik szenvednek, és hősiiesen helytállasz értük. És hűségesen és egész életeddel szeretni fogod a szegény, szegény elhagyott magyarokat.”⁷ Ilyen biztatás mellett nem meglepő, hogy a gyermek erős akaratú, érzékeny, patrióta és csodálatosan eszes volt – amit nem is felejt el hangsúlyozni (például hirtelen, magától tanul meg olvasni; fejből mondja nagy regények cselekményeit; pár nap alatt tanul meg finnül). Ez az életmóttó értékű „jóslat” sokban hozzájárulhatott, hogy Szabó Dezső az aktivitást hirdette a passzivitással szemben: a cselekvő morált. Élet-énjének győzedelmeskednie kellett a halál-énje felett, ezért maga mögött kellett hagynia a családot, amelynek „halálos volt a levegője”.⁸

Az emlékezés folyamata Kolozsvárról indul, és Budapesten, Párizson, Székesfehérváron, Nagyváradon, Székelyudvarhelyen keresztül Sümegen szakad félbe. A kimagasló tehetségű kisdíákából, aki gyakran helyettes tanárként is szerepel, a „legtöbbet áthelyezett tanár” válik, különféle botrányok miatt. Életmeseje rengeteg mindent felölel a konkrét emlékleírásoktól a portrékon és esszéisztikus eszmefuttatásokon át egészen a megrendítő, szorongó háborús-krónikás naplóbejegyzésekig; a legbensőségesebb dolgoktól a társadalmi jelenségekig. Megrendítő szembenézése gyermekkori szerelmének és kishúgának halálával, vagy az Eötvös Kollégiumban töltött években Kodály Zoltánnal való közös éhezése és nyomorgása, vagy akár a diákság körében különféle körülmények miatt elkövetett öngyilkosságok (mind tanulmányi, mind tanítási évei alatt). Természetesen nem egyoldalúan komor a kép. A Szabó Dezső-i gúny nem ismer határokat: a tanári karok igen gyakran gúnyos portréban kapják meg a magukét, ahogy egyes nyugatosok is, főleg Babits („Mindig féltem, hogy Babits annyira papirossá lesz, hogy valamelyik buzgó könyvkötő beköti valami kemény bőrkötésbe, mely összenyomja szegényt”).⁹ Nagy Péter (kétes értékű) monográfiájában helyesen állapítja meg, hogy az *Életeim* nagy érdeme, hogy a gúny mellett itt már megjelenik a derűs humor is.¹⁰ Valóban, nemcsak a gyakori önirónia mint a két Szabó Dezső között felmerülő distancia ennek a humornak a forrása, hanem maguk az események is gyakran humoros beállítást kapnak: egy gigászira növvő „gögös Überpapsajt imperializmusa” miatt „tekintetes” megszólítást nyer a család; csiki nyelvjárás-gyűjtésekor a székelyek az hiszik, hogy azért jött, mert adót akarnak kivetni a beszédre, később pedig azt, hogy esőt tud csinálni a *Kalevalával*; botrányba fullad egy sümegi Nyugat-est, mert a közönség az ízléstelen alkalmi ruházatú felolvasónőben nem ismeri fel Kaffka Margitot.

Említésre méltó az a humoros és öniróniától sem mentes leírás, amelyben a gyermek merényletet szervez a Kolozsvárra látogató Ferenc József ellen: azt tervezte, hogy jól megkiabálják a zsarnokot, és vázolják követeléseiket, azonban a megvalósításkor nem sikerült elég közel férközniük, így csak a körülöttük álló néhány ember mosolyát csalták ki, majd elfutot-

6 SZABÓ, *i.m.*, I., 358.

7 *Uo.*, 52.

8 *Uo.*, 359.

9 *Uo.*, II., 872.

10 NAGY, *i.m.*, 570.

tak. Ez volt „első nagy politikai csődje”¹¹ – írja Szabó Dezső. Az ellenzékiiséget családon belül is hatásosan érzékelteti, említi, hogy édesanyja fekete ruhában ment férjhez, a mindenre kiterjedő honfibút kifejezve, édesapja pedig a mártíromkodó zsarnokoskodása mellett beragadt egy kiegyezést bíráló szerepbe, s szinte szertartásosan vitatkozta le ugyanazokat a köröket egy régi barátjával.

Szabó Dezső maga is elítélte a kiegyezést, főleg az azt követő elvtelen liberalizmust, amely mindent érdekek küzdőterévé tett, végletekig felhígította a közeposztályt, kizsákmányolta a parasztságot, és asszimilációs politikájával elsősorban a magyarságot szorította ki az életlehetőségekből – „Az 1867-től Magyarországon kialakult kor: az áldemokrácia, az álliberalizmus, a zsákmány-szabadság és a renegát-nacionalizmus kora”¹² – meggyőző okfejtéssel mutatja be, hogyan vált a liberalizmus, önmagát felszámolva, a „liberálisok zsarnoki intoleranciájává.” Szabó, apja létkesergő passzivitásával szemben, sosem rejtette véka alá véleményét. Megoldási javaslatait, programjait előadásokban és irodalmi úton (cikkek és szépirodalom egyaránt) kívánta a közhangulatba bedörögni, főbb programpontjai a következők voltak: 1. A magyarságnak térnyerésre van szüksége, nem lehet elnyomott a saját hazájában (ilyen alapon volt németellenes, és sokáig antiszemita). 2. A magyarság a parasztságban van, belőle kell kinőnie az új, magyar értelmiségnek és középosztálynak, amelyhez elengedhetetlen a földreform. 3. A kelet-közép-európai kis országoknak föderatív módon együtt kell működniük, hogy ne lehessen őket bekebelezni – ez Trianon után kifejezetten fontos a határon túliak védelme miatt. A programszerűség azonban már a múlté, az *Életeim* Szabó Dezsője már csak megmutat, hiányzik belőle a régi dogmatizmus.

Ebből a szempontból a regény kardinálisan különbözik a megelőző nagy regényektől – gondolok itt elsősorban *Az elsodort falura* és a *Segítség!*-re. Ezek saját ideológiájától, célzatosságtól átitatottak, amellyel elnyomja a művészi árnyalás, arányosság lehetőségét; ugyanakkor leleményes szóteremtései, ötletes igésítései kivételesen tömör, kifejező nyelvet eredményeznek. Szabó Dezső a magyar irodalmi hagyományt tekintve kivételes nyelvteremtő, erősen moralizáló és politizáló, ám megkérdőjelezhetően tehetséges regény-

író. Varga Károly írja róla, hogy ha minden díszítést leszedünk műveiről, gyakran „bizony politikai röpiratot kapunk maradéku”¹³. Ez az irányzatosság az, ami gyakran művészielenné teszi regényeit, alakjait egyoldalúan mutatja be, a célzatnak megfelelően, gyakran durva (ám nagyon is élvezhetően gúnyos) karikatúra formájában és egyszerre önti elénk, mert „azonnal és minden áron át akarja nekünk adni mondanivalóját: azonnal és mindenáron hatni akar.”¹⁴ (A seregszemleszerű, gunyoros emberábrázolás az *Életeimtől* sem idegen!) Jól látszik tehát, hogy nála az irodalom nem művészi öncél, hanem eszköz („fegyver”) a köz szolgálatára, ahogy azt egy 1912-es tanulmányában írta: társadalmi funkció. Ezért volt ars poetica a bírálat mellett az útmutatás.¹⁵ Az *Életeimben* azonban már túl van ezen a törekvésen, higgadtabb, elégikusabb a hangvétele. Az emlékező pozícióhoz jobban illik a befelé fordulás (állítása szerint elsősorban magának írja), az önirónia, az elmélkedés; a jelenre irányuló reflexiók is inkább megrendítőek, mint hadakozóak. Úgy látom, ez a regény valójában fáradtsággal, fájdalommal és nevetéssel elegyes küzdelem a magány ellen: „Mindenkinek és mindennek rokona vagyok, és mégis olyan külön vagyok mindenkitől és mindentől. Mindenkinek és mindennek a lelke az én lelkem is, és mégis idegen vagyok mindenkitől és mindentől”¹⁶ – tör fel belőle a fájdalom egy helyen. Máshol pedig a kívülálló nevetésével említi, hogy „éjjel azt álmodtam, hogy temetnek, s egyedül én megyek a koporsóm után. A sírásó, aki a megásott gödörnél várt, szintén én voltam. – Na, legalább családban halunk meg – mondtam álomban.”¹⁷

Egy művelt szellem

Szabó Dezső szellemi műveltsége kimagasló volt, háromszobás József körüti lakásának szinte minden helyét a könyvek foglalták el.¹⁸ A magyar irodalom mellett a franciát ismerte a legbehatóbban, az új francia lírával kapcsolatban a Nyugat jelentette meg tanul-

13 VARGA Károly, *Szabó Dezső ideológiája = Az elsodort író: in memoriam Szabó Dezső*, vál., szerk., összeáll. GRÓH Gáspár, Bp., Nap (In memoriam), 2002, 64.

14 GOMBOS Gyula, *Szabó Dezső*, Bp., Püski, 1989, 196.

15 *Uo.*, 164.

16 SZABÓ, *i.m.*, II., 714.

17 *Uo.*, 549.

18 http://www.archivnet.hu/hetkoznapok/szabo_dezso_konyvtara.html?oldal=1

11 SZABÓ, *i.m.*, I., 106.

12 *Uo.*, II., 639–40.

mányait. Saját írói tehetségét Balzacéhoz és Dosztojevszkijéhez hasonlította.¹⁹ A magyar irodalomból Berzsenyit, Eötvöst és Katonát látta kimagaslónak, egy esszéisztikus részletben foglalkozik is a *Bánk bánnal*: nem érti, hogy miért kell állandóan Shakespeare-hez hasonlítani, amikor az általa írt drámák mind végzet-drámák, míg Katonáé „Európa legnagyobb keresztény drámája”.²⁰ Gyermekkorra és édesanyja nagy kedvencét, Jókait szerette, de kritikus volt világképével: „önáltató jóhiszeműségével”, „mártíriomos hősiességével”; költészete „kárpótló, felejtető optimizmus-pálinka volt a felejtetni és dédelgetődni akaró magyarnak”²¹ – írja róla. A ’67 utáni magyar irodalmat durván megveti: Gyulai Pál, Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc egy „talajtól megerőlt, fűrészpörvérű, üzletiesen hazafi és kétharmadosan nemzetközi magyar irodalom kiszolgálói”²², viszont az általuk hazafiatlansággal és dekadenciával vádolt új magyar irodalmat (Holnap, Nyugat) lelkesen fogadja. Ezért is kezdi el Szabó *A romantikus Adyt* magyarázni. Annak ellenére, hogy a „Halál rokonát” nem kedvelte különösebben, zsenialitását és korszakalkotó jelentőségét mindenfelől felülállónak látta. A nyugatosoknak is nagy jelentőséget és tehetőséget tulajdonított a magyar irodalom megújulásának és eredetiségének szempontjából: Tóth Árpád, Juhász Gyula, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső mind elnyerték elismerését.

A szépirodalmon kívül a kor szellemi irányzataiban, elméleteiben is elmerült – például Bergson, Comte, Taine, Nietzsche, Marx, Marinetti, William James műveiben, hogy csak néhány gondolkodót említsék. Michelet francia történetírását emlegetve megjegyzi, hogy minden történetírása líra, ugyanis a líra nemcsak érzelmi, de gondolati, érzelmi és akarati folyamat egybejátszása is. „Maga a látás pusztá ténye líra: mindenki a saját szerves törvényei, érdekei, félelmei, reményei stb. szerint lát” – így a történetírás sem lehet mentes ettől, hiszen a történetíró maga dönti el, hogy minek milyen értéket tulajdonít, és milyen célnak rendeli alá, mi szerint alakítja.²³ Az eszmefuttatásokban többek közt találunk liberalizmus-kritikát, demokrácia-problematikát, Napóleon-fejtegetést, egyéniség-elemzést, vogul szóképzést. Fontos megállapításokat

tesz Nietzschével kapcsolatban: individualizmusa „az én örült egzaltálásába”, majd anarchiába torkollhat.²⁴ Kifejti, hogy a legnagyobb szabadság az önmagunkkal szembeni.²⁵ A bűnözők betegként való felfogásával kapcsolatban mai napig értékes következtetésre jut: „A társadalom védelmében a kriminológiai túlhumanizmus éppen olyan veszélyes és kártékony: mint a kriminológiai szádizmus”.²⁶ A hitről úgy vélekedik, hogy az az istenarcúvá válásban lesz igazgá, vagyis az embernek céljává kell tenni, hogy „termés, megnőtt élet, fejlődés és védelem [...]. legyen...” minél több ember életében.²⁷ Kiemelten fontosnak tartom a nemzetkarakterológiára vonatkozó kijelentéseit is. Szabó érdekes, lényeglátó és elrettentő képet fest jellemünkről. A magyarság jellemvonásainak felvillantása egy szégyellnivaló esettel kezdődik a regényben: kisgimnazista korában egy tanára megkérdezte tőle, hogy mit tud egy bizonyos Babics nevű diák tartozásairól, erre ő azt hazudja, hogy neki is tartozik tizenegy krajcárral – így illetéktelenül ő is kap kártérítést. Ennek kapcsán kezdi elemezgetni magát, és arra jut, hogy az ösztönös megfelelési kényszer, a jófiúság (itt helyesebben jófiúnak tűnés) cselekedtette ezt vele. Szabó szerint ez a „lelki vonás adja a jó magyar csendőroket, ez tette a magyar népet a földkerekség legtürelmesebb birkájává, ez szolgáltatta ki minden idegen hódító uralmának, és ez teszi annyiszor ösztönös jó zsoldossá saját fajtája ellen.”²⁸ A tűrés, igazodás, elfogadás magyar tulajdonságként aposztrofálása több helyütt visszatér, hol a jövőbe nem tekintő magatartás, hol az elvont gondolkodás hiánya kapcsán. Szabó úgy látja, a magyar elfogadja a jelenségeket, úgy, ahogy vannak, nem néz mögéjük, hanem igyekszik úgy helyezkedni, hogy „minél jutányosabban úszhassa meg a mai napot.”²⁹ Természetesen van benne intuíció, sejtelem, képes a világot és az embereket „sajátos villanásokban meglátni”,³⁰ de ezek is csak villanások ugyebár. Mindemellett a magyarságnak van egy nagy előnye, amely egyben hátránya is, mégpedig az, hogy sokoldalúan tájékozódik, széleskörű az érdeklődése, és igen könnyen megérti az idegen lelkeket, szellemi irányzatokat, irodalmakat. Ez egy-

19 GOMBOS, *i.m.*, 163.

20 SZABÓ, *i.m.*, I., 524.

21 *Uo.*, 231.

22 *Uo.*, 448.

23 *Uo.*, II., 538-9.

24 *Uo.*, 869.

25 *Uo.*, I., 472.

26 *Uo.*, 344.

27 *Uo.*, II., 856.

28 *Uo.*, I., 157.

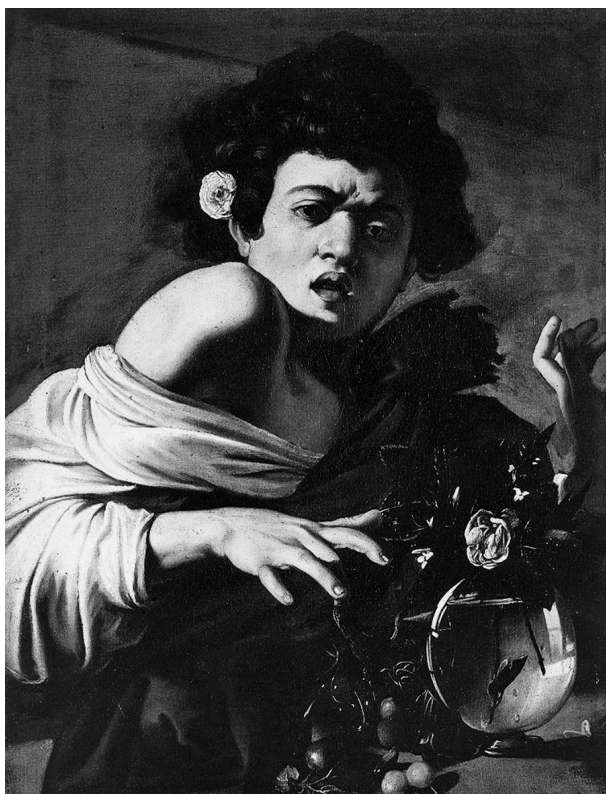
29 *Uo.*, II., 811.

30 *Uo.*, 812.

felől azért gond, mert hajlamosak vagyunk a külföldit többre értékelni a hazainál, illetve a hazait folyton idegen mércékhez mérni; másfelől pedig, mivel a magyarnak nincs hajlama az elvont, összegző gondolatokra, könnyen válik prédájává az irányoknak, üres jelszavaknak. Ha ezek mellé odaállítjuk a „faji szolidaritás” hiányának gondolatát, vagyis azt a máig érvényes gondolatot, hogy a magyarságból hiányzik a közösségi érzés, „az összehozó, egységbe fogó, ösztönző és a felelősségi érzést felhívó öntudat”,³¹ világossá válik, hogy miért hirdette Szabó Dezső oly elszántan a nemzeti egységet, összefogást, hogy miért lett végül a faj – a katolicizmus és szocializmus után – egységtremtő gondolkodásának alapjává.

A „kikalapált” én

Szabó filozófiai mélységekig hatol az Énről gondolkodva. Véleményem szerint, számára az én, lélek, test-lélek, élet meglehetősen szinonim fogalmak, s egyén és világ kölcsönhatásaiban alakulnak. „Életünk két tényező ráhatásának eredője. Az egyik: összes testi-lelki adottságaink. A másik: a világ, az élet összes ránk hatásai.”³² Ebből a kölcsönös meghatározásból azt a következtetést vonja le a maga számára, hogy nincsenek véletlenek, csak egy kozmikus elrendelés van: az emberben benne rejlenek én- és életlehetőségei, függően a veleszületett adottságoktól és a szerzett hatásoktól. Az egyéniséget tehát egy szintézisként látja Szabó, minden ember egy sajátos univerzum: „nem helyes azt mondani: én vagyok. Hanem én vagyunk.”³³ Ugyanígy nem lehet az ember

Caravaggio: A gyiktól megmárt fiú, 1594

kapcsán egy lélekről, vagy egy életről beszélni. Az én komplexitása Szabó Dezső szemében nemcsak jelen és múlt örökös kölcsönhatásában, az emlékek és benyomások jelenvalóságában nyilvánul meg, hanem abban is, hogy az emberben egy állandó küzdelem folyik: lelkek küzdenek benne a felülkerekedésért. Az ember mint lélekdzsungel, folytonos alakulásban van. „Minden ösünk, minden apánk és anyánk, a dolgok, az ételek, az italok, a benézett, behallott arcok és hangok lelkei: ezer arcú, ezer akaratú lelkek légioi küzdenek irtózatosszerűségükben egyéniségünk

kikalapált álarcá mögött, hogy ők legyenek az én, a saját akaratunk. Néha percek cinkosságában felszínre szabadul valamelyik, s vagyunk szentek vagy disznók, hősök vagy árulók: de mindenképpen idegenül magunkra lépők és irtózatosszerűen felelőtlenek.”³⁴ Van tehát egy mindennapi énünk, és vannak mögötte ellentétes akaratok, más és más lelkek, ilyen alapon említi Szabó például Napóleon-lelkét vagy középkori katolikus szerzetes lelkét is.

Az ember többéletűsége már kevésbé szinkrón, ez hosszabb és inkább lineáris folyamat, és nemcsak azt jelenti, hogy van egy életünk, amelyet muszáj, és van egy, amelyet szeretnénk megélni, hanem azt is, hogy az ember bizonyos időszakonként megújul, mondhatni újjászületik. Ez történhet helyváltoztatás miatt (Szabó például Kolozsvár mellett Csíkszentdomokost és Párizst is születési helyeként emlegeti), vagy továbblépés/talpra állás következtében. Roppant izgalmas momentuma önéletírásának, amikor egyetemista korára emlékezve azt fejtegeti, hogy már napok óta megkönnyebbülést érez: „Honnan ez a megkönnyebbülés? Onnan: hogy meghaltam. [...] A hulla kigurult belőlem, eltűnt a lehullott napok megáshatatlan avar-

31 *Uo.*, 754.

32 *Uo.*, I., 313.

33 *Uo.*, II., 593.

34 *Uo.*, I., 210.

ja alá.”³⁵ Majd folytatja az önanalízist, és vázolja az újjáalakulás folyamatát, „beleveszve önmagam dzsungelébe, közeledő lépteket hallok magamban [...és...] lélegzetállva meredek a bozót rettentő kuszáltságára: milyen énem fog előtoppanni? Ki leszek az új napok meredekjén?”³⁶

A halál-tematika egyébként végigível Szabó Dezső pályáján: az élet hitvallása csak a végességtudatból nézve teljes, ahogy a nemzeti megmaradás kérdése is csak a nemzethalál perspektívájából. A korai találkozás a halállal, majd a Végzet-Káin irtoztatos lépéseinek közeledése³⁷ bátorra és „élet-énekké” formálta jellemét. Érdekes módon nem tagadta, nem küzdött a halál ellen, mi több, notórius temetőjáró volt: Házsongárdi, Kerepesi, Farkasréti, Pere-Lachaise – egytől egyig látogatta, csodálta, merengte őket. A nemzeti fennmaradással ez feltehetőleg úgy egyeztethető össze, hogy az egyén halála fizikai, fiziológiai történés, míg egy közösségé nem, tehát természetellenes.

Distancia

„Az a Szabó Dezső, aki minden változáson át mégis egyetlen egységes akarat volt: hatvanegy-hatvankét éves korában meghalt. Az a Szabó Dezső, aki most él: már elcsatlakozott minden kifelé irányuló akaratától, el a vér végzetes parancsaitól, az emberi sorsok minden alakulásától. Nem bánna, ha semmibe veszne mindaz, amit régi életében oly hiába alkotott, és örök csend védené sírját.”³⁸

Ki volt? Ki lett? Nemcsak önéletírásában, de írás közben is végbemegy benne egy lelki halál – mutatja az idézet. A túllévő (új) Szabó Dezső erős elhatárolódása felveti az elbeszélő és az elbeszélte közötti viszony problematikáját. Egyfelől érezhető visszavisszatérő, eltávolító öniróniája, másfelől mélyen az elbeszélte énné lényegül át. Hol könnyeden mosolyog egykori önmagán, hol újraéli egykori énjének létkérdéseit. Önmagát parodizálja például itt: „Természetesen, szegény zöld Dezső ezt az alkalmat sem hasznalta el, hogy terveket ne fantáziáljon: hogyan fogja egy egyetemesen megszervezett kulturális programmal emberré és magyarrá nevelni az Emese köldökzsinórosait. Ilyen időtöltésekkel sokszor fogunk

találkozni az életrajz folyamán. El kell nézni neki. Még mindig jobb, mintha kirakatokat tört volna be.”³⁹ Így ír saját diákversei közlésével kapcsolatban is: „Egész életemben annyian próbáltak kompromitálni. Soha sem sikerült. Most megmutatom, hogy én ezt is meg tudom csinálni.”⁴⁰ Egészen más jellegűek azonban azok a megszólalások, amelyekben saját magára és elhivatottságára kérdez rá: „Hogyan lehet, hogy amíg senki sem voltam, annyi jóindulatot, annyi szeretetet fakasztottam magam iránt? És mihelyt valaki, végzetesen valaki lettem: annyi gyűlölet és gonoszság volt felelet arra, hogy vagyok?”⁴¹; „én vagyok-e még?”⁴²; „Vajon mire terem olyan sok hiábavalóság a világon?”⁴³; „Mit jelent az, hogy: élek? Egy akaratot vagy egy kényszert?”⁴⁴; „Dezső, miért születettél a világra?”⁴⁵ Úgy érezhetjük, hogy ezekben az ontológiai kérdésekben szinte megszűnik a két én közötti distancia. Értelemszerűen ez főleg az elbeszélést megszakító lélekrajzokban vagy a jelen betőréseiben történik így. Ezek vagy képekben gazdag, rezignált és gyakran szinte vallásos emelkedettséggű érzelmkivetítések: „Szegénylegénye a száműzött emberi szívnek: futok az őszobozótú csalitba, a végtelen rengetegbe, a határtalan préribé: önmagamba. Ma csak itt van menedék és vigasztalás, ma ide mentem az egész világot, az embert és az apaarcú Istent. [...] Orgonái az időtlen egyháznak, viharzoltárok harsozó, halk suhanású bánatok suttogói: nagy árnyékokat hajló lombok, kérlek titeket, legyetek jók sebeimhez. Jaj, jaj, hozzátok futok, mert embert álmodtam, és égnek a házak, és folyik a vér! Oltsátok el meggyúlt lelkemet, s hús homlokotok legyen jó a felnyílt őt sebhez. Sújjátok meg a föld tavasz-titkait, nagy derűltségét az örök anyagnak, az ősminden termő akaratát. Álljátok körül lelkemet, hogy ne lássak mást: csak szántást, vetést s a bölcsők csendes ringását.”⁴⁶ (Az idézet motívumkincsében is erősen Szabó Dezső-i az ősi, a termő, a folytatást, az életet jelentő hangsúlyozása). Vagy pedig a második kötetből megsűrűsödő, háborús-krónikás naplószerű betétek: „Megtint az óvóhelyről jövök fel, harmadszor ezen a napon. Lenn a pincében gyermekek, anyák, elcsigázott,

35 *Uo.*, 414.

36 *Uo.*, 415.

37 *Uo.*, 226.

38 *Uo.*, 496.

39 *Uo.*, II., 581.

40 *Uo.*, I., 165.

41 *Uo.*, 421.

42 *Uo.*, 389.

43 *Uo.*, 447.

44 *Uo.*, II., 714.

45 *Uo.*, 824.

46 *Uo.*, I., 202.

fáradt lelkek zsúfoltságában ültem – ma délig –, összesen három és fél órát. Most, hogy írni kezdek, mind egyre haragos repülőgépek rohannak el irtózatos robogással fölöttem. A támadó orosz hadsereg Budapest kapujában van, s éjjelenként felébresztenek az ágyúdörgések⁴⁷ – írja 1944-ben. „Az egész elborult, hideg, halálos fenyegetésű őszi világ Vörösmarty refrénjét zokogja: – Nincsen remény.”⁴⁸ Jelen és múlt áll kölcsönhatásban a reflexiókban, az elbeszélő egyszerre gondolkodik és alakul együtt elmúlt énjével, és önti ki legszemélyesebb, legfrissebb érzéseit.

*

Minden életírás folyamatot tár elénk: egy személyiség alakulását, egy lélek útkeresését az adott kor körülményei között – hiszen a műfaj sajátja, hogy nem

a végkifejlet felé haladás, hanem a fejlődés/változás áll a figyelem középpontjában.⁴⁹ Szabó Dezső hihetetlen alaposággal tudja rekonstruálni ezeket a folyamatokat: az otthon hazafias, ellenzéki légköre és az édesanya fiához fűzött nagy reményei mind okozói azoknak a nagy akarásoknak és ambícióknak, amelyek azzá tették őt, aki volt. A küldetés tudat és a küldetés várása, a tenni akarás és a fatalizmus, a hit és nem-hit, a haláltudat és az életvallás látszólagos ellentétei mind ott munkáltak ebben az egyéniségben. „Akaratok és áramok”, a gondolkodás rekonstrukciója elementáris vállalkozás, mégis hitelesnek látszik. Miért? Szabó Dezsőnek erre is van válasza: „Egész eddigi életem, minden élményem és tettem épp olyan élő, aktuális, ható eleme énemnek, mint a mai nap élményei és tettei. Ezt az örök jelen-énemet élem meg ebben a műben a mai napok változásai közt.”⁵⁰

47 Uo., II., 807.

48 Uo., 808.

49 SZÁVAI János, *Az önéletírás*, Bp., Gondolat, 1978, 97.

50 Uo., I., 5.

Canaletto: A Canal Grande bejárata, 1744